

دانشگاه سям نور
پیه

ویژگی‌های جغرافیایی کشورهای توسعه یافته

(رشته جغرافیا)

دکتر علی اصغر نظری

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک‌درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و کمک‌درسی (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مندرجات

هشت

یازده

پیشگفتار

هدف کلی درس

۱

۱

۱

۳

۴

۵

۱۱

۲۰

۲۱

۵۱

۸۹

۹۸

۱۰۰

۱۰۸

۱۱۰

۱۱۱

فصل اول: مشخصات کلی، تعاریف و اصطلاحات

هدف مرحله‌ای

هدف‌های آموزشی - رفتاری

۱-۱ تعاریف و اصطلاحات

۲-۱ مشخصات کلی توسعه و عوامل مؤثر در آن

الف) عوامل طبیعی

ب) عوامل انسانی

۳-۱ مناطق و واحدهای سیاسی توسعه‌یافته‌ی جهان

الف) اروپای غربی

ب) آمریکای شمالی

ج) ژاپن

د) استرالیا

۴-۱ نقش سیاسی توسعه‌یافتگی در نظام بین‌المللی

۵-۱ روابط دول توسعه‌یافته با توسعه‌نیافته (شمال و جنوب)

- خلاصه

پاسخ خودآزمایی

۱۱۵

۱۱۵

۱۱۵

۱۱۶

۱۱۷

۱۱۷

فصل دوم: ویژگی‌های زیست‌محیطی مناطق توسعه‌یافته

هدف مرحله‌ای

هدف‌های آموزشی - رفتاری

مقدمه

۲-۱ توپوگرافی

الف) اروپای غربی

۱۲۰	ب) آمریکای شمالی
۱۲۲	ج) استرالیا
۱۲۵	د) ژاپن
۱۲۶	۲-۲ اقلیم
۱۲۶	الف) اروپای غربی
۱۲۷	ب) آمریکای شمالی
۱۲۸	ج) استرالیا
۱۲۸	د) ژاپن
۱۲۹	۳-۲ بنیان‌های زیستی
۱۳۰	الف) اروپای غربی
۱۳۲	ب) آمریکای شمالی
۱۳۷	ج) استرالیا
۱۳۹	د) ژاپن
۱۴۲	- خلاصه
۱۴۴	- خودآزمایی
۱۴۶	- پاسخ خودآزمایی

فصل سوم: ویژگی‌های انسانی مناطق توسعه یافته

۱۴۷	هدف مرحله‌ای
۱۴۷	هدف‌های آموزشی - رفتاری
۱۴۸	مقدمه
۱۴۹	۳-۱ جمعیت و نیروی انسانی
۱۵۳	۳-۲ قومیت
۱۵۴	۳-۳ دین
۱۵۵	۳-۴ زبان‌های رایج
۱۵۶	- خلاصه
۱۵۷	- خودآزمایی
۱۵۸	- پاسخ خودآزمایی

فصل چهارم: مسائل زیست محیطی مناطق توسعه یافته

۱۵۹	هدف مرحله‌ای
۱۵۹	هدف‌های آموزشی - رفتاری
۱۶۰	مقدمه
۱۶۰	۴-۱ فرسایش
۱۶۱	۴-۲ نابودی جنگل‌ها
۱۶۲	۴-۳ تمرکز جمعیت
۱۶۲	۴-۴ آلودگی‌های زیست محیطی
۱۶۸	۴-۵ کوشش در رفع بحران محیط زیست
۱۶۹	- خلاصه
۱۷۰	- خودآزمایی
۱۷۱	- پاسخ خودآزمایی

۱۷۳	فصل پنجم - مسائل سکونتگاهی (شهر - روستا)
۱۷۳	هدف مرحله‌ای
۱۷۳	هدف‌های آموزشی - رفتاری
۱۷۴	مقدمه
۱۷۵	۱-۵ سکونتگاه‌های شهری
۱۷۶	الف) ترکیب
۱۷۸	ب) آرایش
۱۸۰	۲-۵ سکونتگاه‌های روستایی
۱۸۰	الف) ترکیب
۱۸۱	ب) آرایش
۱۸۲	- خلاصه
۱۸۴	- خودآزمایی
۱۸۵	- پاسخ خودآزمایی
۱۸۷	فصل ششم: رفاه اجتماعی
۱۸۷	هدف مرحله‌ای
۱۸۷	هدف‌های آموزشی - رفتاری
۱۸۸	مقدمه
۱۸۸	۱-۶ عوامل رفاهی
۱۹۱	۲-۶ طبقات اجتماعی و استفاده از امکانات رفاهی
۱۹۲	۳-۶ سیاست‌ها
۱۹۳	- خلاصه
۱۹۴	- خودآزمایی
۱۹۴	- پاسخ خودآزمایی
۱۹۷	فصل هفتم: زمینه‌های اقتصادی
۱۹۷	هدف مرحله‌ای
۱۹۷	هدف‌های آموزشی - رفتاری
۱۹۸	مقدمه
۱۹۹	۱-۷ کشاورزی
۲۰۰	۲-۷ تولید انبوه
۲۰۱	۳-۷ صنعت
۲۰۳	۴-۷ حمل و نقل
۲۰۵	۵-۷ تجارت
۲۰۷	۶-۷ منابع
۲۰۸	- خلاصه
۲۱۰	- خودآزمایی
۲۱۱	- پاسخ خودآزمایی
۲۱۲	- منابع و مأخذ

پیشگفتار

مناطق توسعه یافته جهان محدوده های کوچک و بزرگی هستند که بر روی هم تقریباً $\frac{1}{5}$ از وسعت خشکی های زمین را تشکیل می دهند. با آنکه این سرزمین ها بیش از $\frac{2}{3}$ از درآمد ناخالص جهان را در اختیار دارند. جمعیت آنها از $\frac{1}{5}$ ساکنین کره ی زمین کمتر است.¹

مهم ترین مناطق توسعه یافته به ترتیب اهمیت در نظام صنعتی و اقتصادی جهان، عبارتند از آمریکای شمالی، اروپای غربی، ژاپن و استرالیا که در توسعه یافتگی آنها علاوه بر عوامل طبیعی، عوامل دیگری چون سرمایه، تکنیک، جمعیت و مدیریت نقش اساسی دارند.

از ویژگی های مهم طبیعی این سرزمین ها قرارگیری آنها در کنار اقیانوس ها و دریاهاست که دسترسی به مواد خام و صدور تولیدات صنعتی را برای آنها امکان پذیر ساخته است. قرارگیری در مجاورت راه های آبی نقش عمده ای در روند توسعه داشته و هر اندازه طول سواحل بیشتر و دسترسی به راه های آبی سهل تر بوده است، توسعه از دامنه وسیع تری برخوردار شده است. گسترش خطوط ساحلی هر یک از مناطق توسعه یافته رابطه ی زیادی به وسعت، تمرکز منابع خام، تسلط بر سرزمین های دیگر و تأثیرگذاری آنها بر نظام اقتصادی و سیاسی جهان دارد.

در این رابطه، آمریکای شمالی، اروپا و ژاپن به خاطر امکانات گوناگون خود که

1. Pawl ward English. James A. Miller World Regional Geography 1989.

منجر به توسعه‌ی صنعتی آنها گردیده به ترتیب دارای اهمیت می‌باشد. با آنکه در ساختار توپوگرافیکی این مناطق مغایرت‌های چشمگیری مشاهده می‌شود، لیکن هر یک از آنها به طرق مختلف از عوامل توپوگرافی در روند توسعه بهره گرفته و طرح‌های بنیادی توسعه را با ساختار توپوگرافیکی خود تطبیق نموده‌اند.

مناطق و کشورهای توسعه‌یافته صنعتی از نظر وسعت، توپوگرافی، منابع اولیه و عوامل انسانی اختلاف زیادی دارند، لیکن از نظر موقع جغرافیایی و پدیده‌های اقلیمی شباهت‌های بسیاری به هم داشته که موجب نوعی وحدت در آنها می‌باشند. بنیان‌های مهم زیستی سرزمین‌های مذکور را به‌ترتیب تولیدات صنعتی، محصولات کشاورزی و دامپروری و فعالیت‌های دیگر تشکیل می‌دهد. هر یک از کشورهای واقع در مناطق توسعه‌یافته در زمینه‌های مورد اشاره به پیشرفت‌های مهمی نائل آمده‌اند.

با وجودی که تنوع قومی و نژادی در بعضی از این مناطق و از جمله در آمریکای شمالی و اروپای غربی چشمگیر است، لیکن خصوصیات مشترک نژادی و جمعیتی از شاخص‌های مهم و مؤثر در توسعه ژاپن به‌شمار می‌رود. جمعیت ساکن در سه منطقه توسعه‌یافته اروپا، آمریکای شمالی و استرالیا اکثراً پیرو مذهب مسیح (ع) و درصد کمی از مردم ژاپن پیرو مذهب شینتو^۱ هستند.

یکی از پیامدهای خطرناک توسعه، آلودگی‌های محیطی است که زندگی جانداران را مورد تهدید جدی قرار داده است. در هر ساعت هزاران تن مواد سمی از مجاری فاضلاب کارخانه‌های مناطق توسعه‌یافته و یا از طریق دودکش کارخانه‌ها و وسایل نفت‌سوز آنها وارد جو و آب و خاک کره زمین می‌شود. ایجاد آلودگی‌های ناشی از فعالیت‌های صنعتی مناطق توسعه‌یافته کره زمین را اکنون با بزرگ‌ترین خطر در طول حیات خود روبه‌رو ساخته است.^۲

یکی دیگر از پیامدهای مهم توسعه صنعتی روند رو به افزایش شهرنشینی است. در دهه‌ی گذشته بیش از ۸۰ درصد از جمعیت کشورهای صنعتی در مراکز شهری زندگی می‌کردند.^۳ و این نسبت اکنون در بعضی از کشورها به بیش از ۹۰ درصد رسیده است.^۴

1. Shinto

۲. گی تاراد، فاجعه آلودگی‌های محیط‌زیست، ترجمه دکتر امان‌اله ترجمان، مؤسسه انتشارات علمی و فنی.

3. World Economic data, Mid 1980.

4. U. N. Year book 1991.

محدوده‌های سکونتی شهرها در مناطق توسعه‌یافته، در ارتباط با گروه‌های نژادی، زبانی، مذهبی، امکانات مالی و درک اجتماعی ساکنین آنها دارای تقسیمات و بخش‌های متعددی است. به استثنای ژاپن که فاقد تنوع قومی است. سه منطقه‌ی دیگر دارای ساختار قومی گوناگونی هستند.

در هر یک از کشورهای واقع در اروپای غربی، آمریکای شمالی و استرالیا امکانات توسعه غالباً در اختیار سفیدپوستان بوده و گروه‌های نژادی دیگر از امکانات بسیار کمتری استفاده می‌کنند.

انواع بیمه، حقوق از کارافتادگی، بازنشستگی، تسهیلات سکونتی، معاش، کمک‌های عائله‌مندی، امکانات آموزشی و تسهیلات دیگر، از پیامدهای ناشی از توسعه‌یافتگی در مناطق مورد مطالعه است.

توسعه صنعتی که محرک انواع توسعه است در زمینه‌های مختلف سبب اقتدار سیاسی و نظامی هر یک از کشورهای پیشرفته گردیده و نظام بین‌المللی به اشکال مختلف متأثر از اقدامات آنها می‌باشد. در این رابطه سازمان‌های بین‌المللی و از جمله سازمان ملل متحد وسیله‌ی اجرای مقاصد کشورهای توسعه‌یافته شده‌اند.^۱

۱. هاریت وارد، قدرت‌های جهانی در قرن بیستم، ترجمه جلال صفایی راد، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰.

هدف کلی درس

در این درس دانشجویان با ویژگی‌های جغرافیایی کشورهای توسعه‌یافته جهان، عوامل به‌وجودآورنده، شرایط توسعه و رفتارهای ناشی از توسعه‌یافتگی آنها در جهان آشنا می‌شوند.

فصل اول

مشخصات کلی، تعاریف و اصطلاحات

هدف مرحله‌ای

در این فصل دانشجویان با شخصیت کلی کشورهای توسعه‌یافته جهان تعاریف و اصطلاحات مربوط به توسعه و عوامل مؤثر در توسعه آشنا خواهند شد.

هدف‌های آموزشی - رفتاری

از دانشجویان انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل به اهداف آموزشی - رفتاری زیر دست پیدا کنند:

- با تعاریف مطرح شده در ارتباط با توسعه آشنا باشد.
- تعاریف مختلف مطرح شده در ارتباط با توسعه را با هم مقایسه کرده و کامل‌ترین تعریف را بشناسد.
- با اصطلاحات و مفاهیم مربوط به توسعه آشنا باشد.
- با مشخصات روند توسعه آشنا باشد.
- عوامل مؤثر در توسعه را بداند.
- با عوامل طبیعی مؤثر در توسعه آشنا باشد.
- نقش هر کدام از عوامل طبیعی مؤثر در توسعه را بداند.
- نقش آخرین موقع جغرافیایی در روند توسعه را بداند.

- از عوامل طبیعی نقش مشخص اقلیم، وسعت، دسترسی به دریا و منابع زیرزمینی در امر توسعه را بدانند.
- با عوامل انسانی مؤثر در توسعه آشنا باشد.
- نقش جمعیت در امر توسعه را بدانند.
- نظام اقتصادی و نقش آن را در امر توسعه بدانند.
- نظام اجتماعی و نقش آن را در امر توسعه بدانند.
- با جایگاه پیشرفت‌های علمی و تکنولوژیکی در امر توسعه آشنا باشد.
- مناطق توسعه‌یافته جهان را بشناسد.
- با واحدهای سیاسی توسعه‌یافته جهان آشنا باشد.
- با ویژگی‌های اروپای غربی به‌عنوان منطقه‌ای توسعه‌یافته جهان آشنا باشد.
- با کشور انگلستان به‌عنوان یک واحد سیاسی توسعه‌یافته و ویژگی‌های آن آشنا باشد.
- با ویژگی‌های کشور فرانسه به‌عنوان یک واحد سیاسی توسعه‌یافته آشنا باشد.
- کشور آلمان را به‌عنوان یک واحد سیاسی توسعه‌یافته بشناسد.
- با امریکای شمالی به‌عنوان منطقه‌ای از مناطق توسعه‌یافته جهان آشنا باشد.
- ویژگی‌های ایالات متحده امریکای شمالی را به‌عنوان یک واحد سیاسی توسعه‌یافته جهان بشناسد.
- با ویژگی‌های کشور کانادا به‌عنوان واحد سیاسی توسعه‌یافته آشنا باشد.
- با کشور ژاپن و ویژگی‌های توسعه‌یافتگی آن آشنا باشد.
- استرالیا را به‌عنوان یک واحد سیاسی توسعه‌یافته بشناسد.
- با نقش سیاسی توسعه‌یافتگی در نظام بین‌المللی آشنا باشد.
- با هم‌بستگی سیاسی موجود در بین کشورهای توسعه‌یافته آشنا باشد.
- با تجملات سیاسی - اقتصادی کشورهای توسعه‌یافته با سایر کشورها آشنا باشد.
- با نحوه ایجاد وابستگی‌های سیاسی از طرف کشورهای توسعه‌یافته آشنا باشد.
- سیاست جلوگیری از توسعه‌یافتگی در کشورهای در حال رشد از طرف واحدهای سیاسی توسعه‌یافته را بشناسد.
- استفاده سوء از توسعه‌یافتگی در اهداف نظامی را بدانند.
- با مفهوم شمال - جنوب آشنا باشد.

- روابط کشورهای شمال - جنوب و گروه‌بندی توسعه‌یافتگی را بداند.

۱-۱ تعاریف و اصطلاحات

با آنکه دانشمندان رشته‌های مختلف علوم، توسعه را در ارتباط با زمینه‌های مطالعاتی خود و از جمله زمینه‌ی اقتصادی معنی کرده‌اند، اما هیچ‌یک از آنها تعریف کامل و درستی که بتواند با منظور و هدف جغرافیا از توسعه انطباق و هماهنگی داشته باشد ارائه نکرده‌اند. جغرافی‌دانان توسعه را به‌گونه‌ای که نقش عوامل و پدیده‌های طبیعی و انسانی و تغییرات آنها در طول زمان در برنامه و منطقه در نظر گرفته شود تعریف می‌کنند تا با این مفاهیم جغرافیایی سازگار باشد.

بدیهی است که توسعه از دو میدان مطالعاتی محدود و گسترده برخوردار است. میدان مطالعاتی محدود آن جنبه‌ی تجرد و انتزاعی دارد و روند تکاملی یک موضوع را از آغاز تا پایان مورد توجه و بررسی قرار می‌دهد. در این مورد می‌توان به توسعه‌ی بهداشت، توسعه‌ی فرهنگی، توسعه‌ی کشاورزی، توسعه‌ی درآمد و غیره اشاره کرد. جنبه‌ی وسیع و یا میدان گسترده‌ی توسعه تمام جنبه‌ها و با عوامل مؤثر در توسعه را با توجه به نقش و تأثیر هر یک از آنها مطالعه و بررسی می‌کند. آنچه آشکار و مسلم است اینکه در توسعه‌ی صنعتی که هدف نگارش این کتاب بوده است، عوامل مختلف طبیعی، انسانی، اقتصادی و سیاست‌های ملی و بین‌المللی و بسیاری از مسائل دیگر دخالت دارند.

اکنون برای آشنایی بیشتر با مفهوم توسعه به تعاریف ارائه شده از طرف برخی صاحب‌نظران می‌پردازیم. مانک هاوس^۱ در تعریف development که معادل آن در زبان فارسی توسعه است چنین گفته است: «برنامه‌ریزی در دست اقدام برای شهر و کشور، ساختمان‌سازی، تجدید بنا، عملیات مهندسی و استخراج معدن».

نیل جی سالکانید^۲ در ارتباط با تعریف توسعه گفته است: «هر زمینه‌ای از توسعه دربرگیرنده روند تکاملی آن می‌باشد». دکتر منوچهر فرهنگ^۳ در تعریف توسعه نوشته

1. Monk House. A Dictionary of Qeography 1960.

2. Neil J. Salkind. The theories of Human development. 1985.

۳. دکتر منوچهر فرهنگ، فرهنگ بزرگ علوم اقتصادی، نشر البرز، ۱۳۷۱.

- است «توسعه عبارت است از بهبود کیفی و کمی در وضع یک واحد اقتصادی» آقای حسن گلریز^۱ توسعه را به صورت زیر تعریف کرده است.
۱. توسعه عبارت است از «بهبود کیفی مناسبات و وسایل تولید در سطح یک جامعه».
 ۲. توسعه مساوی است با «بسط و گسترش ظرفیت تولیدی یک واحد اقتصادی».
 ۳. توسعه یعنی «سرمایه گذاری در امور عمرانی مانند سدسازی، جاده و نظایر آن».
- باقر ساروخانی^۲، در تعریف توسعه نوشته است «توسعه به معنای گسترش، شکوفایی، بسط و رشد است» آنچه از تعاریف ارائه شده فهمیده می‌شود، این است که با وجود پاره‌ای اشارات مفید و مربوط به توسعه هیچ کدام از آنها به ذکر عوامل مهم و مؤثر در آن اشاره نکرده‌اند. با آنکه از بعضی عوامل مانند سرمایه، رشد و شکوفایی و بهبود کیفی و کمی سخن به میان آمده است، ولی هیچ یک از آنها از مهم ترین عامل مؤثر در توسعه یعنی انسان یا جمعیت و به ویژه تکنیک و مدیریت آن سخنی به میان نیاورده‌اند.
- توسعه یکباره به تکامل نمی‌رسد، سرمایه، ماشین، تکنیک، انسان، محیط، مواد مختلف، مدیریت، سیاست، آینده‌نگری و زمان در تکامل آن نقش اساسی دارند.
- نهایت اینکه توسعه صنعتی در روند تکاملی خود مراحل را طی می‌کند که روستون^۳ آن را ۵ قسمت و از قرار زیر می‌داند.
۱. وجود جامعه‌ی سنتی
 ۲. شرایط قبلی برای صعود به رشد اقتصادی
 ۳. صعود به رشد اقتصادی خودکفا
 ۴. رانش به سوی تکامل
 ۵. عصر مصرف انبوه.

۱-۲ مشخصات کلی توسعه و عوامل مؤثر در آن

شناخت کلیه عوامل مؤثر در توسعه و بررسی و ارزیابی نقش کاربردی هر یک از آنها صحیح ترین روش برای بیان کیفیت روند توسعه در هر مکان می‌باشد. توسعه به مدد

۱. حسن گلریز، فرهنگ توصیفی لغات و اصطلاحات علوم اقتصادی مرکز آموزش بانکداری مرکزی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۸.

۲. دکتر باقر ساروخانی، دایرةالمعارف علوم اجتماعی، سازمان انتشارات کیهان ۱۳۷۰.

عوامل گوناگونی حاصل می‌شود که تأثیر هر یک از آنها در این زمینه به صورت مجرد و انتزاعی نتیجه‌ی روشن و کاملاً آشکاری را نمایان نمی‌سازد. بخشی از این عوامل طبیعی و بخش دیگر انسانی هستند. عوامل اقتصادی، از جمله سرمایه، ماشین، مدیریت و تکنیک که ناشی از نیروی کار آدمی هستند نیز در دستیابی به توسعه دارای نقش تعیین‌کننده هستند. توجه به تأثیر کمی و کیفی هر یک از عوامل در نمایان ساختن مشخصات کلی توسعه دارای اهمیت زیادی است.

در بین عوامل مختلف توسعه، عامل جمعیت در صورت دارا بودن تخصص و تکنیک مهم‌ترین نقش را در روند تکاملی توسعه به عهده دارد. جمعیت آگاه و متخصص در علوم آکادمیک عامل بنیادی و اساسی توسعه است. هر یک از کشورهای پیشرفته صنعتی از نظر تربیت نیروی انسانی کارآمد برنامه‌های مختلفی را به اجرا گذاشته‌اند که جداول کتاب به اشکال مختلف اشاراتی به این قبیل اقدامات دارند.

عوامل مهم و مؤثر بر توسعه را می‌توان به دو گروه عمده تقسیم کرد.

الف) عوامل طبیعی شامل موقع جغرافیایی اقلیم، وسعت، دسترسی به دریاها و منابع زیرزمینی.

ب) عوامل انسانی شامل جمعیت، نظام اقتصادی، نظام اجتماعی و پیشرفت‌های علمی و تکنولوژیکی.

الف) عوامل طبیعی

- موقع جغرافیایی

مناطق توسعه‌یافته جهان از نظر موقع جغرافیایی وضع کاملاً مشابهی نسبت به هم دارند. به استثنای استرالیا که در نیمکره‌ی جنوبی قرار دارد. سایر مناطق توسعه‌یافته در نیمکره‌ی شمالی واقع شده و فاصله‌ی تمام مناطق تا خط استوا تقریباً به یک اندازه است. چنین موقعیتی سبب گردیده است تا دسترسی این مناطق به سایر نقاط جهان به آسانی ممکن گشته و علاوه بر آن با موانع مختلف و از جمله یخبندان‌های دریایی که در عرض‌های بالا و مجاور دوایر قطبی اتفاق می‌افتد روبه‌رو نشوند.

صرف‌نظر از بیابان‌های خشک استرالیا و آمریکای شمالی که ناشی از وسعت

زیاد آنها و عدم نفوذ جریانات اقلیمی مرطوب و بارانی به درون این مناطق است. هیچ‌یک از مناطق توسعه‌یافته در عرض‌های سرد و یخبندان و یا گرم و مرطوب که از موانع عمده در کنترل فعالیت انسان و در نتیجه توسعه به‌شمار می‌روند واقع نشده‌اند.

- اقلیم

گرچه مناطق مختلف زمین بر اثر عوامل مختلف جغرافیایی از اقلیم‌های متفاوتی برخوردار هستند، ولی اقلیم مناطق توسعه‌یافته به‌خاطر مشترکات جغرافیایی از قبیل موقع ریاضی نزدیکی به دریا و توپوگرافی تقریباً همسان، دارای شباهت‌های بسیاری هستند. به غیر از قطعاتی از آمریکای شمالی که در مجاورت قطب شمال قرار دارد بقیه سرزمین‌های واقع در مناطق توسعه‌یافته دارای اقلیم ملایم و مرطوب بوده و با اینکه ریزش‌های جوی به‌صورت برف در نقاط زیادی از این مناطق اتفاق می‌افتد لیکن طول مدت یخبندان و برودت زیر صفر در آنها به درازا نمی‌انجامد. درجه‌ی حرارت در اکثر نواحی آنها و در غالب اوقات سال از حدود ۱۵ درجه‌ی سانتی‌گراد پایین‌تر نمی‌آید. از طرفی حداکثر درجه‌ی حرارت در این مناطق زیاد نیست و به جز پاره‌ای نقاط که در ایالات متحده‌ی آمریکا (دره‌ی مرگ) و استرالیا (بیابان مرکزی) قرار دارند از ۳۰ درجه تجاوز نمی‌کند. وجود دریاها و اقیانوس‌های متعدد در اطراف مناطق توسعه‌یافته سبب غلبه اقلیم ملایم و مرطوب در قسمت‌های وسیعی از آنها شده و منابع آب قابل ملاحظه‌ای را در آنها به‌وجود آورده است. چنین وضعیتی در تولید محصولات کشاورزی و فعالیت‌های دامپروری آنها تأثیر کلی داشته و به افزایش محصول آنها منجر می‌شود. از طرفی ذخایر آبی آنها که در گسترش روند توسعه نقش زیادی دارد، از عوامل محرک در گسترش فعالیت‌های صنعتی، کشاورزی دامپروری و غیره می‌باشد.

- وسعت

یکی دیگر از عوامل مهم توسعه گستردگی محدوده‌ی کشورها یا مناطق می‌باشد. وسعت مطلوب به این کشورها امکان می‌دهد تا از بخش‌های مختلف به منظور دستیابی به زمینه‌های گوناگون توسعه مانند کندوکاو جهت استخراج منابع مختلف، ایجاد قطب‌های صنعتی، احداث شبکه‌های مهم ارتباطی، بهره‌برداری از منابع جنگلی، ایجاد

مجتمع‌های کشت و صنعت، تأسیس کارگاه‌ها و کارخانجات در کنار منابع تغذیه‌کننده، استفاده کنند. این نوع فعالیت‌ها بخشی از اموری هستند که در ارتباط با گسترده‌گی محدوده‌های جغرافیایی بازدهی بیشتری دارند. وسعت زیاد به این قبیل کشورها این شانس را می‌دهد که در صورت غیرقابل استفاده بودن بخشی از آن از سایر قسمت‌ها استفاده کنند. بررسی روند توسعه در کشورهای پیشرفته نشان می‌دهد که عامل وسعت در شکل‌گیری توسعه‌ی هر یک از آنها نقش حیاتی و غیرقابل انکاری دارد.

چنانکه در صفحات قبل اشاره شد آمریکای شمالی در بین مناطق توسعه‌یافته مقام و جایگاه ویژه‌ای دارد. دو کشور کانادا و ایالات متحده‌ی آمریکا که اندکی کمتر از ۲۰ میلیون کیلومتر مربع وسعت دارند، به تنهایی سه برابر سایر مناطق توسعه‌یافته از وسعت اراضی برخوردارند. چنین وسعتی سبب شده است تا علاوه بر دستیابی به منابع مختلف و سرشار زیرزمینی، بخش‌های وسیعی از خاک آنها به کشاورزی و دامپروری اختصاص یابد و در هر سال ارز قابل توجهی از جهت فروش محصولات کشاورزی و دامپروری به دست آورند. گسترده‌گی کمی صنایع گوناگون این منطقه در مجاورت تمام مراکز معدنی و تغذیه‌کننده صنایع به چشم می‌خورد. سرزمین‌های پایکوهی، جلگه‌های وسیع، مناطق جنگلی، طرق ارتباطی، سرزمین‌های ساحلی، حوضه‌های رودخانه‌ای هر یک محرکی برای طرح‌های عمرانی و صنعتی محسوب می‌شوند.

کشورهایی مانند ژاپن و پاره‌ای از کشورهای اروپای غربی که اکنون وسعت چندانی ندارند، در گذشته‌ای نه چندان دور نقیصه‌ی محدودیت ارضی خود را با تسلط بر سرزمین‌های دیگر جبران کرده و با استفاده از نیروی نظامی چندین ده برابر وسعت اصلی سرزمین خود را مدت‌های مدید در اختیار داشتند. از آن میان می‌توان به بریتانیا که سرزمین‌های وسیعی را در آسیا، آمریکا، آفریقا و اقیانوسیه اشغال نموده بود، اشاره کرد. ژاپن، آلمان، فرانسه، بلژیک نیز هر یک با تصرف هزاران کیلومتر مربع از کشورهای دیگر کمبودهای ارضی خود را مدت‌ها جبران نمودند.

با وجودی که عصر استعمار و تصرف کشورهای دیگر در ظاهر به پایان رسیده است، لیکن کشورهای مورد اشاره از طریق استعمار اقتصادی و در رأس آنها ایالات متحده‌ی آمریکا با اشغال نظامی کشورها در زمان حال (پاناما، گرانادا، عراق) و وابسته کردن کشورها از طریق توطئه و تهدید و ارباب برای در اختیار گرفتن هر چه بیشتر

منابع اولیه و از جمله انرژی آنها بهره‌برداری می‌کنند. با آنکه وسعت ژاپن بسیار محدود و منابع اولیه‌ی آن بسیار کم است، اما این کشور به‌خاطر دستیابی به تکنیک و دانش بسیار بالا و تولید گسترده‌ی صنایع به اکثر بازارهای جهان نفوذ کرده و به این طریق محدودیت ارضی خود را جبران نموده است.

- دسترسی به دریاها

تقریباً تمام مناطق توسعه‌یافته جهان با دریاها و اقیانوس‌ها سواحل ممتد و طولانی دارند. قرارگیری در کنار دریا، دسترسی به منابع اولیه را ممکن ساخته و بدون صرف هزینه‌ی زیاد نقل و انتقال آنها را از نقاط دور و نزدیک جهان به مبادی ورودی و خروجی ممکن می‌سازد. از طرف دیگر صنعت کشورهای توسعه‌یافته به حجم عظیمی از منابع آب که مورد مصرف صنایع است، نیازمند می‌باشد. که در سایه قرارگیری در کنار دریاها و اقیانوس‌ها برپایی آنها امکان‌پذیر شده است. ارسال کالاهای صنعتی، فراورده‌های کشاورزی و تولیدات دامی که کشورهای توسعه‌یافته از فروشندگان عمده‌ی آن به حساب می‌آیند. با حجم انبوه و هزینه‌های بسیار کمتر نسبت به سایر طرق ارتباطی نظیر راه‌های خشکی و هوایی به مقصدهای موردنظر انجام می‌شود.

یکی دیگر از امتیازات قرارگیری در کنار دریاها و اقیانوس‌ها برای مناطق پیشرفته، توسعه‌ی صنایع کشتی‌سازی و به‌ویژه کشتی‌های تجاری غول‌پیکر است که کشورهای تولیدکننده را قادر ساخته است تا منابع سوختی و مواد و کالاهای پر حجم را به فواصل دوردست انتقال دهند.

همچنین موقعیت دریایی کشورهای توسعه‌یافته، این امکان را برای آنها فراهم کرده است که بخشی از تجهیزات و نیروهای نظامی خود را که حافظ منافع آنها در نقاط مختلف است در مناطق استراتژیک موردنظر مستقر نموده و به این طریق اراده‌ی خود را بر سایر ملل تحمیل کنند.

علاوه بر موارد مذکور موقعیت دریایی کشورهای توسعه‌یافته امکان دسترسی آنها را به منابع مختلف دریایی و منابع زیرآبی و از جمله نفت ممکن ساخته است.

کشور ژاپن با صید $\frac{1}{v}$ از ماهیان دریاهای جهان بخش عظیمی از پروتئین مورد نیاز جمعیت خود را تأمین کرده و با استفاده از این روش مصرف سرانه‌ی گوشت قرمز

خود را تا ۷ کیلوگرم در سال تقلیل داده است.^۱

- منابع معدنی

یکی از عوامل عمده و مهم توسعه وجود منابع زیرزمینی است. کشورهای توسعه یافته با تبدیل مواد خام به کالاهای صنعتی شالوده‌ی پیشرفت و ترقی خود را بر پایه صنعت بنا نهاده‌اند. وجود منابع عظیم زغال‌سنگ در این کشورها سبب شده است تا کارخانه‌های ذوب فلز و سایل گوناگونی را تولید کنند. پس از کشف نفت در سرزمین‌های مختلف کشورهای توسعه یافته به‌خاطر حمل آسان و ارزان قیمت آن استفاده از این ماده‌ی مهم مورد توجه قرار دادند. پیدایش منابع عظیم نفت سبب گردید تا دول صنعتی مقدار بیشتر و ارزان‌تری از آن را در اختیار بگیرند که این عمل در توسعه آنها نقش بسیار زیادی داشته است. استفاده از سایر منابع انرژی چون آب، باد، تشعشع خورشیدی محرک‌های دیگری در توسعه‌ی کشورهای پیشرفته گردیده‌اند.

به این نکته باید توجه کرد که تمام مناطق توسعه یافته از منابع زیرزمینی به یک نسبت بهره‌مند نیستند. مناطق توسعه یافته‌ی ژاپن، اروپای غربی و استرالیا به‌اندازه‌ی منطقه‌ی آمریکای شمالی منابع و ذخایر انرژی‌زا ندارند. در آمریکای شمالی نیز استخراج نفت از منابع زیرزمین آن مستلزم هزینه زیاد است، زیرا منابع آنها مانند منابع خاورمیانه غنی نیست و نیاز به سرمایه‌گذاری بیشتری برای خارج کردن آنها از درون زمین دارد. برای به حرکت درآوردن چرخ‌های عظیم صنعت و سرعت بخشیدن به روند توسعه علاوه بر استفاده از منابع زیرزمینی و سایر منابع اولیه داخلی استفاده از منابع سایر سرزمین‌ها مورد توجه کشورهای توسعه یافته بوده است.

کشورهایی چون ژاپن، ایالات متحده‌ی آمریکا، انگلیس، فرانسه و سایر کشورهای توسعه یافته بسیاری از منابع اولیه و مورد نیاز خود را از کشورهای مختلف جهان وارد می‌کنند. ایالات متحده‌ی آمریکا علاوه بر واردات انواع سنگ‌های فلزی مانند سرب، روی، نیکل، قلع، تنگستن از کشورهای آمریکای لاتین و مرکزی، آفریقا و آسیا، با احداث صنایع استخراجی و ساخت تولیدات صنعتی در کشورهای مختلف نه تنها کمبود مواد مورد نیاز خود را تأمین می‌کند بلکه خود را به‌صورت یک کشور

صادرکننده در آورده است. کشورهای اروپای غربی و ژاپن نیز اکثر مواد اولیه مورد نیاز خود را از کشورهای در حال توسعه‌ی آفریقا و آسیا و همچنین کشور استرالیا وارد می‌کنند. ژاپن علاوه بر واردات، سنگ آهن، روی، قلع، تنگستن، اورانیوم، نیکل و منگنز از کشورهای مختلف و از جمله استرالیا، اغلب نیازمندی‌های سوختی خود از جمله گاز طبیعی، نفت خام و تصفیه شده را از کشورهای اندونزی، مالزی و کشورهای خاورمیانه تهیه می‌نماید.

اغلب کشورهای صنعتی به استثنای ژاپن که با فقر منابع اولیه روبه‌رو است (از نظر زغال‌سنگ و سنگ آهن غنی است) در این میان کشورهای بریتانیا، آلمان، فرانسه، بلژیک، کانادا، ایالات متحده‌ی آمریکا و استرالیا دارای ذخایر عظیم زغال‌سنگ و سنگ آهن می‌باشند.

با آنکه قسمت اعظم منابع انرژی کشورهای جهان در انحصار شرکت‌های متعلق به کشورهای صنعتی و از جمله انگلیسی و آمریکایی است، این کشورها از جمله ایالات متحده‌ی آمریکا، کانادا، استرالیا، و بریتانیا دارای منابع سرشاری از نفت و گاز طبیعی می‌باشد.

منابع گاز و نفت معمولاً در مجاورت یکدیگر قرار دارند. این منابع علاوه بر خشکی در زیر دریا نیز وجود داشته و اکثر کشورهای دارنده‌ی نفت علاوه بر استخراج آن از منابع موجود در خشکی به استخراج آن از منابع زیرآبی نیز مشغول می‌باشند.

منابع نفت و گاز انگلستان اکثراً در زیر دریای شمال واقع شده و این کشور با استفاده از این منابع اخیراً به‌صورت یک کشور صادرکننده نفت در آمده است. منابع نفت و گاز استرالیا در مغرب کوه‌های دیوایدینگ رنج^۱، منابع زیر دریایی واقع در مارلین^۲ و ماکرل^۳ در حد فاصل جزیره تاسمانی و سواحل جنوبی استرالیا، در جزایر بارو^۴، یامپی^۵ و پافین^۶ و مرینی^۷ در بخش مرکزی و فلای لیک^۸ و گیدگیلپا^۹ در حاشیه

1. Dividing range

2. Marlin

3. Mackevel

4. Barrow

5. Yampi

6. Puffin

7. Mereenie

8. Fly lake

9. Gidgealpa

شرقی بیابان مرکزی واقع‌اند.^۱

در آمریکای شمالی نیز ذخایر عظیمی از گاز، نفت و زغال‌سنگ وجود دارد. منابع گاز در شمال‌غربی کانادا و شمال آلاسکا، جنوب شرقی دریاچه‌های پنج‌گانه، جنوب غربی کانادا و اکثر ایالات جنوبی و مرکزی ایالات متحده آمریکا و از جمله سواحل خلیج مکزیک واقعند.

زغال‌سنگ این منطقه نیز در دامنه‌های شمالی و شرقی رشته کوه‌های راکی، جنوب غربی کانادا، سرزمین‌های شمالی و دامنه‌های شرقی کوه‌های راکی و بخش میانی و مغرب کوه‌های آپالاش قرار دارند.

منابع نفت این منطقه در آلاسکا، مشرق کوه‌های راکی در کانادا، سرزمین‌های جنوبی کانادا، جنوب دریاچه‌های پنج‌گانه، ایالات جنوبی و سواحل خلیج مکزیک در ایالات متحده‌ی آمریکا واقع شده‌اند.

ب) عوامل انسانی

- جمعیت

از جمله عوامل انسانی که در توسعه مناطق نقش بسیار زیادی دارد جمعیت متناسب است. جمعیتی متناسب از دیدگاه‌های عددی و ساختارهای سنی و جنسی، نسبت باسوادان، سطوح سواد آنان و توزیع شغلی مورد توجه می‌باشد. از نقطه‌نظر عددی، جمعیت متناسب به میزانی است که قادر به تأمین امنیت کشور و اجرای امور مختلف آن باشد. افراد فاقد شغل، چنان زیاد نباشد که ایجاد هرج و مرج کند. از طرف دیگر جمعیت آنقدر کم نباشد که کارهای اساسی کشور به مهاجرین خارجی سپرده شود.

جمعیت از نظر سنی و جنسی نیز باید ساختار اصولی داشته باشد. نسبت بچه‌سالان، جوانان و بزرگ‌سالان و پیران آن هماهنگ باشد. اگر هر یک از این گروه‌ها بیشتر از گروه‌های دیگر باشد. ناهنجاری‌های اقتصادی و سیاسی به‌وجود می‌آورد.

چنین ساختاری در کشورهای پیشرفته‌ی جهان وجود دارد و هیچ‌یک از آنها با مشکلات حاد جمعیتی روبه‌رو نیستند. (جدول شماره ۱)

نسبت باسوادان اکثر کشورهای توسعه‌یافته بالا است. شیوه‌ی آموزشی در این

1. Harm J. Debliz and others qeagraphy regions and concipts 1988.